

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПОБУДОВИ МОДАЛЬНОЇ РАМКИ ДІАЛОГУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ЛЮКО ДАШВАР «СЕЛО НЕ ЛЮДИ»)

У статті представлений опис гендерних аспектів використання конструкцій певними модальними типами у діалогічному мовленні сучасної української мови. За основу опису взято діалогічне мовлення, оскільки саме воно є первинним типом людського мовлення взагалі.

Ключові слова: модальність, модальна рамка, діалог, мовлення, семантична експлікація.

Виходячи з останніх тенденцій розвитку мови у бік антропоцентризму, дедалі актуальнішим стає ідея модальності, розвинена передусім Шарлем Баллі [1]. Модальність як мовна універсалія здатна організувати текст таким чином, аби міг сформуватися певний жанр мовлення.

Теорія жанрів мовлення опрацьовувалася в середині ХХ ст. [2]. Пізніше її розвивали, проте, важко говорити, що на сьогоднішній день вирішеною є проблема визначення набору тих чинників, які формують той чи інший жанр мовлення.

Дослідження останнього десятиліття в галузі лінгвістики тексту дають підстави припускати, що модальність тексту вцілому, як і його окремих структурних компонентів, є обов'язковим, константним, чинником формування мовленнєвих жанрів. За визначенням Ш. Баллі, модальність є «душею речення». Ми ж дозволимо собі припустити, що модальність є лінгвістичною універсалією, яка організовує текст на всіх рівнях його структури, відтак, є «душею тексту».

Не зважаючи на досить великий за обсягом комплекс теоретичних і практичних досліджень проблем модальності у слов'янських мовах, важко говорити про вичерпний опис цієї проблеми. Зокрема, на нашу думку, в Україні в зародковому стані є вивчення гендерних аспектів питання. Цим зумовлена **актуальність** запропонованого нами дослідження. **Мета** статті полягає у спробі опису особливостей взаємодії таких явищ, як модальна рамка висловлення і стиль мовлянина, тобто того, хто продукує це висловлення. **Предметом** опису буде модальність діалогічного тексту як обов'язковий компонент текстотвірного характеру. При цьому ми виходимо із переконання, що діалог є первинним, або навіть первісним типом людського мовлення взагалі. Мова (мовлення) як феномен, притаманний людині, з'являється саме як діалог. Поява монологу, натомість, розглядається як результат інтелектуальної діяльності людини і розвитку функцій мови. На нашу думку, основною функцією монологу на сьогоднішній день є функція персуазивна. Але вона поступово формується і «зародки» цієї функції можна знайти в діалогічному мовленні.

Водночас, попередні наші дослідження [5] дають підстави говорити, що діалог – це не два тексти, переплетені між собою, а один текст, що «будується» двома мовлянами одночасно. Результативність такої мовленнєвої діяльності буде залежати від того, чи вдасться учасникам комунікативного акту «вибудувати» спільну модальну рамку діалогу. Це залежатиме від різних чинників, на яких ми зараз не будемо зупинятися детально. Натомість, зосередимо свою увагу на описі гендерних аспектів цієї проблеми, а саме на статі мовлян і тому, як цей чинник впливає на модальність тексту.

Наше дослідження проводилося на такому **матеріалі**: роман української письменниці Люко Дашвар «Село не люди» [4], написаний у 2007 році. Вибір матеріалу зумовлений переконанням авторів статті, що мовлення автора роману, як і його персонажів, є чітким відбиттям сучасного стану української мови.

З метою чіткого опису заявленої проблеми нами було з тексту виокремлено три типи діалогів в залежності від статі мовлян: 1) жінка – жінка; 2) чоловік – чоловік; 3) чоловік – жінка. Початковий етап вивчення дозволив нам не брати до уваги такі додаткові чинники як: а) вікові співвідношення; б) взаємні соціальні ролі мовлян; в) ініціальні позиції мовлян. Передбачаємо, що ці аспекти будуть залучені на наступних етапах вивчення проблеми.

Методологічним інструментарієм опису стали теоретичні положення про семантичні експлікації (семантичні примітиви), сформовані у працях А. Вежбіцької [9, 10]. Застосування такої методологічної бази, на нашу думку, дасть можливість визначити модальні константи діалогічних текстів і, як результат, характеризувати особливості модальних рамок цих діалогів.

Діалоги типу жінка – жінка

Діалог 1.

Мамка на постіль сіла, Катерину обійняла і на вушко:

– Як не підеш із батьком, знову нап'ється... Корови розбредуться, сусіди скаржитимуться...

Ану кажи, які у вас сьогодні уроки? Важливі чи не дуже? ('Я хочу, щоб ти пішла із батьком. → Я знаю, що якщо ти цього не зробиш, буде погано. → Я хочу, щоб ти сказала мені, які у вас сьогодні уроки').

– Уроки як уроки... ('Я не хочу відповідати на твоє питання. → Я не хочу виконувати твого наказу (прохання)').

– То що?.. ('Я хочу, щоб ти все-таки виконала те, про що я тебе прошу').

– Мамо... ('Я не хочу виконувати твого прохання. → Я обурена твоїм проханням').

– От біда! Добре вже, збирайся до школи. ('Я розчарована тобою. → Я вимушена погодитись з твоїм небажанням виконувати прохання').

– Мамо... ('Я розумію чому ти просиш мене це зробити. → Але я не хочу цього робити').

– Та нічо'... Може, якось воно й пронесе. Якщо Ромка до батька не приплетасться... ('Я сподіваюся, що неприємної ситуації можна якось уникнути. → Я знаю, що неприємності можуть виникнути, якщо Роман прийде до батька').

– Дядько Роман казав, що треба трактора терміново зібрати, – ляпнула дівка і язика прикусила. ('Я знаю, що дядько Роман збирався ремонтувати трактор. → Я думаю, що через це він до батька не піде. → Я шкодую про те, що сказала').

Мамка з подивом:

– І звідки?.. ('Я хочу знати, звідки в тебе ця інформація. → Я думаю, що ти такого не повинна знати').

– Ішла від Людки, а біля кіоску мужики тирлувалися. Почула... ('Я думаю, що мені треба збрехати. → Я думаю, що якщо сказати матері, що я спілкувалася з Романом, то вона не повірить. → Я думаю, що краще буде, якщо я це, ніби, почула випадково. → Я знаю, що біля кіоску збираються мужики. → Я знаю, що вони там говорять. → Я знаю, що могла це чути, коли проходила мимо. → Я знаю, що я проходжу мимо кіоску, коли йду від Людки. → Я думаю, що ти повіриш у це').

– Отож, доню, біля кіоску. Я б тій Тамарці-бізнесменці всі патли повискубувала. Зараза... ('Я знаю, чого мужики збираються біля кіоску. → Я знаю, що те, чим займається власниця цього кіоску шкодить мені. → Я хочу, щоб власниці цього кіоску було погано').

У представленому діалозі бачимо ситуацію, коли висловлення модального типу «я хочу/не хочу...», «я сподіваюся...», «я шкодую...», «я розчарована...» кількісно дорівнюють конструкціям типу «я знаю...», «я думаю...»

Діалог 2.

Катя з Людкою вийшли за село і стали. Людка вкотре помацала заколки й зиркнула на подругу:

– Ти якась не така... ('Я думаю, що з тобою відбулися якісь зміни. → Я не знаю причин цих змін. → Я хочу знати про ці причини').

– Та думаю... Може, не до школи... ('Я зрозуміла, що ти цікавишся моїм станом. → Я можу тобі повідомити, що не хочу іти до школи').

– А куди? ('Я хочу знати, куди ти хочеш піти замість школи').

– До баби Килини. ('Я хочу піти до баби Килини').

– Стиць, моя радість! Я тебе чекала... ('Я не хочу йти з тобою. → Я обурена твоїм рішенням, оскільки витратила час на очікування тебе').

– Людка, мені треба. ('Я вимушена це зробити').

– Якась ти не така... ('Я думаю, що в тебе якісь проблеми. → Я здивована твоєю поведінкою').

– Мені треба... ('Я думаю, що ти мене не зрозуміла одразу, тому повторюю тобі, що вимушена так чинити').

Людка згадала, як цілісінький ранок наводила красу, щоби шокувати хлопців у школі. Не вже дарма?! Через цю вперту Катюку ані Людчиних заколок, ані спіднички ніхто не побачить, бо йти до школи без подруги Людці зовсім не мріялося.

– Катрусю... Благаю. А потім я з тобою до Килини. ('Я хочу піти саме до школи. → У мене є на те вагомі причини. → Я хочу, щоб ти пішла зі мною. → Я можу піти з тобою до Килини, за умови, що ти виконаєш моє прохання').

– Хай так. ('Я погоджуюся з твоєю пропозицією').

У цьому діалозі конструкції типу «я думаю...», «я знаю...» становить близько 23% від загальної кількості. Натомість конструкції типу «я хочу/не хочу...», «я мушу...» – близько 40%.

Діалоги типу чоловік – чоловік

Діалог 3.

Сашко із Сергієм шанівських дівчат закріпили здалеку.

– Саня, це доля, – сказав Сергій. – То як? Мені Людка, тобі Катюка? ('Я думаю, що нам пощастило. → Я хочу знати, чи думаєш так ти. → Я хочу домовитися зараз про розподіл дівчат').

– Домовилися, – кивнув Сашко. – Тільки спочатку треба їх підготувати. ('Я хочу робити те, що ти пропонуєш. → Я боюся робити те, що ти пропонуєш').

– Саня, ти мене задрав! То “нам треба підготуватися”, то “їх треба підготувати”. Ми так ніколи не зберемося. А життя собі йде, між іншим. ('Я думаю, що ти насправді боїшся пристати на мою пропозицію. → Я обурений твоєю нерішучістю').

– *Спокійно. Ми швидко підготуємося.* (**Я розумію** твоє бажання. → **Я погоджуюся** з ним. → **Я боюся** це робити’).

– *Швидко... Ми навіть свічок не купили в Килимівці. От ідіоти!* (**Я думаю**, що ми зараз все ж таки не готові до реалізації планів. → **Я знаю**, що для цього потрібні свічки. → **Я знаю**, що свічок у нас немає’).

– *А у вашому кіоску свічки не продаються?* – *запитав Сашко.* (**Я думаю**, що мати свічки – це не проблема. → **Я думаю**, що їх можна придбати у вашому кіоску. → **Я думаю**, що мій страх перед зустріччю з дівчатами зменшився’).

Сергій на те:

– *Ха! У нашому кіоску тільки самогонка та казьонка.* (**Я знаю**, що у нашому кіоску свічок немає. → **Я думаю**, що реалізація наших планів під загрозою’).

У представленому діалозі експлікації типу «**я думаю...**» і «**я знаю...**» становлять близько 56%, у той час як «**я хочу/не хочу...**» та «**я боюся...**» – близько 28%.

Діалог 4.

Із самого ранку Катеринин татко Льонька гарно вмовляв друзяку Романа піти з ним за сільською чередою. Навіть приховану від дружини Дарини пляшку показував.

Ромко шкулився, очі відводив і все торочив:

– *Та не можу. Мені Залусківський наказав трактора полагодити.* (**Я думаю**, що мені краще було б піти з тобою. → **Я знаю**, що у мене є робота. → **Я знаю**, що якщо не виконаю роботу своєчасно, то можу бути покараний’).

– *Ромка, ти ж мене знаєш, падло! Я ж сам пити не можу. Я не алкоголік! – Льонька не злився – бентежився: що з Романом? Біда?* (**Я хочу**, щоб ти пішов зі мною. → **Я не розумію** чому ти відмовляєшся’).

– *Давай іншим разом... – Роман сам не свій, очі долу, мнеться, як свіжа шкіра.* (**Я вважаю**, що за тих обставин, які відбулися, не маю морального права пити твою горілку. → **Я не можу** тобі повідомити про справжні причини своєї відмови. → **Я думаю**, що до тебе я вчинив не гарно (підло)’).

– *Отак мені череду перегидити! – Льонька плюнув і пішов до корів. – Ану мені! Тварюки! Гайда! Гайда!* (**Я вважаю**, що ти чиниш не гарно, відмовляючи мені у моєму проханні. → **Я обурений** твоїм учинком’).

У представленому діалозі експлікації типу «**я знаю...**», «**я думаю...**», «**я вважаю...**» становлять 60%.

Діалоги типу чоловік – жінка

Діалог 5.

Катерина витерла губи, спитала:

– *То це і є любов?.. Слизька...* (**Я хочу** знати, чи те що я бачу є любов’ю. → Якщо це любов, то мені це не подобається’).

Роман знітився:

– *Це... чоловіче молоко.* (**Я знаю**, що це. → **Я не хочу** тобі говорити правду, зважаючи на твій вік. → **Я думаю**, що можу назвати це чоловічим молоком’).

– *А казали... любов.* (**Я хочу** все-таки знати, що таке любов’).

– *Іди... – наче батогом ото.* (**Я хочу**, щоб ти пішла звідси. → Моє бажання категоричне’).

– *Піду... До побачення, дядечку.* (**Я хочу** піти. → Наші бажання збігаються’).

– *І чого ти мене дядьком звеш, Катерино?* (**Я думаю**, що наші стосунки дозволяють тобі звертатися до мене по-іншому’).

– *А як мені вас звати? Ви ж дорослий, а я малолетка.* (**Я думаю**, що називаю вас правильно. → Таке моє звертання відповідає різниці у віці між нами’).

– *Іди, – повторив і сам пішов.* (**Я хочу** припинити спілкування з тобою. → Для цього ти повинна піти’).

У представленому діалозі мовлянин чоловічої статі використовує конструкції, що експлікуються у модальні типи «**я хочу/не хочу...**» однаково часто щодо конструкцій типу «**я думаю...**» чи «**я знаю...**». Водночас мовлянин жіночої статі на 80% використовує конструкції з модальним типом «**я хочу/не хочу...**» і лише один раз конструкцію «**я думаю...**».

Діалог 6.

Роман чесно охороняв копу Залусківського. Спати собі не давав, прислухався, а щоб не нудьгувати, придумав порахувати, скільки соляри треба, щоби поле засіяти. І тільки рахувати взявся, як біля копи – тихі кроки.

– *Ах ви ж, курви чужі! Уже й прийшли по сіно?! Висмикнув Роман із копи товсту палицю, потім другу.* (**Я думаю**, що те що я чую – це кроки злочинців. → **Я готовий** вас схопити’).

– *Ну, ходіть до мене! Ходіть! – шепотів лютю.* (**Я хочу**, щоб ви підійшли до мене. → **Я розлючений** на вас’).

– Дядьку Романе... (**‘Я хочу** тебе побачити’).
Почув тоненький голосок – і впав під копу.

– Господи! Господи! Вона мені вже привиджується! Що ж воно за таке?! (**‘Мені здається, що я чую її голос. → Я думаю, що її тут немає. → Я боюся з’їхати з глузду’**).

– Дядьку Романе... – Катерина стояла неподалік копи і чо’сь боялася підійти ближче. (**‘Я хочу** побачити тебе. → **Я боюся**, бо ти не озиваєшся’).

– Йо! Та це ж вона! – Роман підвівся, кашлянув для порядку, вийшов із-за копи. (**‘Я зрозумів, що насправді чую її голос. → Я здивований її присутністю’**).

– О! Нічне видіння! Ти що тут робиш, Катерино? (**‘Я хочу** знати, що ти тут робиш’).
Катерина почервоніла, бровки насупила.

– Якби ж сама знала? Ноги привели... (**‘Я хочу** тебе бачити’).
Гоц! І з Романа всі декорації злізли. Затремтів, руки вперед простягнув, як сліпий.

– Дитино золота! Русалонько... (**‘Я збентежений** тим, що тебе бачу. → **Я хочу**, щоб ти знала що я до тебе відчуваю’).

– Ой! Дядьку Романе, не підходьте! – перелякалася. (**‘Я не хочу** аби ти підходив до мене. → **Я боюся** тебе’).

– Не бійся! Я тебе не скривджу. Ну, дай руку... Тільки руку. Ось бачиш, і не страшно. Сідай. Сядь, Катю... (**‘Я не хочу** аби ти мене боялася. → **Я не збираюся** робити тобі погано. → **Я хочу**, щоб ти сіла поряд зі мною’).

– От якби стоячки... (**‘Я не хочу** сідати біля тебе. → **Я хочу** стояти’).

– Не бійся. (**‘Я хочу**, щоб ти все-таки виконала моє прохання’).

– Добре, добре. (**‘Я погоджуюся** на твою вимогу’).

Катерина сіла біля копи. Роман опустився поруч, руки зціпив, аж кістки хруснули.

– Ти... прости мені. Біс поплутав. Наче марево найшло. Я тебе й пальцем більше не торкнувся. Русалонько... Рости. Я почекаю. Чуєш? Чекати буду, хоч би що! (**‘Я не хочу**, щоб ти мене боялася. → **Я хочу**, щоб ти мені пробачила мою поведінку. → **Я хочу**, щоб ти заспокоїлась’).

– Так то була... не любов? (**‘Я хочу** знати, що то відбувалося. → **Я хочу** думати, що то була любов’).

– Прости... Не можу пояснити. Мала ти ще. Любов... Тільки... Мала ти ще. Гріх. Я чекаю буду. (**‘Я не можу** пояснити тобі ту любов через твій вік’).

Катерина Сашкові слова згадала, вдихнула глибоко.

– А може... не стоїть уже? (**‘Я хочу** знати, чи ти мені не брешеш. → **Я хочу** знати, чи є в тебе ерекція’).

Роман схопив дівча за руку, затиснув долоньку межи своїх ніг.

– От воно! “Не стоїть”... Стоїть! Як залізо! Та я втерплю! Бо в мене до тебе... не пусте. Чуєш, Русалонько? Я тебе за дружину хочу. Тільки підрости ще трохи. (**‘Я хочу**, щоб ти знала, що я маю ерекцію. → **Я не чіпатиму** тебе. → **Я хочу** тебе за жінку, але ти замала’).

– У вас є тітка Рая, дядьку Романе. (**‘Я знаю**, що ти жонатий’).

– Розлучуся. Поїдемо геть. Хоч і в Килимівку. Світ великий. Що скажеш? (**‘Я хочу** одружитися з тобою. → **Я хочу** поїхати з тобою. → **Я хочу** знати, чи поїдеш ти зі мною’).

– Не знаю... Як сліпа. (**‘Я не можу** відповісти тобі на це питання’).

– А ти серце слухай. Це воно тебе сюди привело. До мене привело. (**‘Я хочу**, щоб ти відповіла на моє питання. → **Я хочу**, щоб ти слухала серце’).

– Справді? (**‘Я хочу** знати, чи ти не брешеш’).

– А як сама... (**‘Я хочу** знати, що ти відчуваєш’).

– Думаю про вас весь час. У Сашки... очі такі ж сині. От нібито зовсім такі самі, як у вас, а я не про нього, а про вас думаю. (**‘Я думаю** про вас весь час. → **Я думаю**, що інші мені не подобаються’).

– Серденько моє... Сиди. Сиди й не рухайся. Я твою ніжку поцілую. (**‘Я хочу**, щоб ти знала що я до тебе відчуваю. → **Я хочу** поцілувати твою ніжку’).

– Я в чоботях! – Катерина розсміялася, а в Романа – ніби крила. (**‘Я думаю**, що тобі незручно буде цілувати мою ногу. → **Мені смішно** від твоєї пропозиції. → **Я не хочу**, щоб ти це робиш’).

– Скидай свої чоботи! – теж сміється. (**‘Я хочу**, щоб ти скинула взуття. → **Я хочу** поцілувати твою ногу. → **Я сміюся**, бо ти смієшся’).

– У мене п’ятка в “Лісовій пісні”! (**‘Я думаю**, що тобі не буде приємно цілувати мою ногу, бо вона змащена в одеколон. → **Я не хочу** аби ти це робиш’).

– А мені байдуже. Ось вона... Ніжка дорогоцінна. Русалонько... Люблю тебе. Чуєш? Люблю... І так Роман це сказав... Ніби тавро наклав непорушне. (**‘Я хочу** поцілувати твою ногу. → **Я хочу**, щоб ти знала, що я до тебе відчуваю’).

Катерина розгубилася.

– Піду я, дядьку Романе. Скоро мамка встане. Кинеться, а мене нема... (**‘Я хочу** піти’).

– Іди... (**‘Я думаю**, що ти маєш рацію’).

– Можна я до вас прийду завтра вночі? («Я хочу знати, чи можна прийти до тебе завтра вночі»).

– Ще питаєш... Та я помру, якщо не прийдеш. («Я хочу, щоб ти до мене прийшла завтра. → Я здивований твоїм питанням»).

– Бувайте...

Катерина накинула на плечі мамчину кофтинку, побігла до села.

Наведені нами експлікації дають підстави припускати, що модальна рамка висловлення, автором якого є мовлянин чоловічої статі, – це, у переважній більшості, модальність типу «я знаю...», «я думаю...», «я вважаю...». За термінологією В.М. Бріцина відносимо її до модальності відцентрового типу [3]. Особливо відчутним це є у діалогах типу чоловік – чоловік.

У свою чергу, в діалогах типу жінка – жінка переважають модальності типу «я хочу/не хочу...», які досить послідовно використовуються обома мовлянами. Конструкції типу «я знаю...», «я думаю...» становлять у даному випадку меншість. Відтак можемо говорити, що «жіночий» тип модальності – це модальність доцентрового типу [3].

Деяко інша ситуація спостерігається в діалогах типу чоловік – жінка. А саме, в даному випадку спостерігаємо досить велику кількість конструкцій типу «я хочу/не хочу...» у репліках мовлянина чоловічої статі. Причина такого явища, на нашу думку, полягає у прагматичних аспектах – бажанні мовлянина-чоловіка знайти спільну мову із мовлянином-жінкою, відтак налаштування «на певну хвилю».

Проведений нами опис взаємодії мовлян при «побудові» модальної рамки діалогу дає підстави для проведення подальших пошуків у цій галузі. Зокрема, з'ясувати вплив таких чинників як вік мовлян, їх соціальні ролі, ініціальні позиції в діалозі. Крім того, цікавою буде і кінцева мета, що ставлять перед собою мовляни – дійти згоди, відстояти власну позицію (навіть у ситуації, коли це призведе до конфлікту), схилити співрозмовника до сприйняття власної думки тощо.

Список використаних джерел

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М.: Изд-во иностранной литературы. – 1955. – 416с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 444с.
3. Бріцин В.М. Когнітивні аспекти теорії модальності (на матеріалі східнослов'янського художнього дискурсу) / В.М. Бріцин, В.В. Мозгунов // Мовознавство. – 2013. – № 2-3.
4. Дашвар Л. Село не люди / І.І. Чернова. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2012. – 270с.
5. Мозгунов В.В. Особливості вияву категорії модальності в епістолярному жанрі мовлення / В.В. Мозгунов // Лінгвістичні студії: [зб. наук. праць]. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – Вип. 17. – С. 231-236.
6. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – К.: 1993. – 192с.
7. Сосюр, Фердінан де. Курс загальної лінгвістики / Фердінан де Сосюр. – К.: - Основи. – 1998. – 324 с.
8. Wierzbicka A. The semantics of Grammar / A. Wierzbicka. – Amsterdam-Philadelphia: 1988. – 257 p.
9. Wierzbicka A. Semantic Primitives and Lexical Universals / A. Wierzbicka // Quadrem di semantica 19. 1989. – 1. – P. 103-121.

Summary. The article represents the description of gender aspects of usage of constructions by certain modal types in contemporary Ukrainian dialogue speech. The base is specifically dialogical speech as it is the primary type of human's conversation at all.

Key words: modality, modal frame, dialogue, speech, semantic explication.

УДК 811.16-115-23:82-6

В.В. Мозгунов, К.Ю. Фурсова

ОСОБЛИВОСТІ МОДАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗВЕРТАННЯ ДО БОГА ЯК ОКРЕМОГО ЖАНРУ МОВЛЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ РОСІЙСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ЕПІСТОЛЯРІЇ)

У статті представлений матеріал щодо проблем модальності як текстотвірної лінгвістичної універсалії. Опис цього явища виконаний на базі текстів, що містять звернення до Бога і є складовою щоденника.

Ключові слова: модальність, жанр мовлення, текст, семантичний примітив.